

Az etnológus hivatása és kételyei

„Africanus sum“

ROGER BASTIDE

„A manicheusok, akik a cselekvés mezején össze-összezőrdülnek, jobban megértik egymást, mint a filozófust, mivel cinkosságban élnek: mindegyik feltételezi a másik létjogosultságát. A filozófus idegen ebben a testvéri versengésben, s még ha sohasem követett el visszaélést, hűségérzete akkor is azt sugallja, hogy árulóvá válhat.“ (Merleau-Ponty: *Éloge de la Philosophie.*)

Az etnológus könnyen magára ismer e filozófusportréban. Az etnológia története, akárcsak a filozófiáé, tulajdonképpen az etnológiai kutatás érvényességére vonatkozó kérdések végtelen sora. Az etnológus — mivel egyik lábával önnön kultúráján áll, és a másikat azon veti meg, amelyet éppen tanulmányoz — mintha csak botorkálásra volna ítélve. Éppen e botorkálás — Merleau-Ponty szerint — a filozófus erénye, de ugyanakkor keresztye is, amelyet hordani kényszerül.

Az etnológusnak — akinek munkája természetéből fakadó tevékenysége a különböző kultúrák és civilizációk egybevetése — minden beolvasztási törekvéssel szemben örködni kell a maga független nézőpontja és tanúkodási joga felett. De ha a látásmódja végeredményben zavaros volna is, ez vajon azt jelenti-e, hogy hamis tanúságtételre, kétes értékű harcra van ítélve? És megfordítva: mi a helyzet akkor, ha a valóság és a hitelesség csupán partizánakcióval közelíthető meg, amely bármely tudomány problémaértékét egzisztencialista módon alapozza meg? Ha nem tudunk dűlőre jutni a féligazságok útvesztőjében, kénytelenek vagyunk nyíltan és naivan feltenni a kérdést: milyen tudományos, politikai és erkölcsi jogokat és kötelességeket von maga után az etnológusnak az a törekvése, hogy felfedje a saját kultúrájától oly eltérő kultúrák egyedi jeleit, és milyen mértékegységgel méri az eltérés sajátosságait? Ez az igyekezet, elméletileg, csakugyan rosszhiszemű — mint a nyugati világ hatalomvágyának jele —, vagy valóban jogos-e?

Belső megfigyelés és korlátai

Röviden elemezni szeretném e kérdést, főként Roger Bastide *Les Religions africaines au Brésil* (Afrikai vallások Brazíliában) című művére hivatkozva, amely szerintem ebben a vonatkozásban nagyon is tanulságos, mivel olyan kérdésekkel is foglalkozik, mint a nyilvánvalóan nehéz próbára tevő történelmi körülmények — gyarmati sor, rabszolgaság, gyökértelenség — viszonyai közötti ellenállás, túlélés, kul-

turális alkotás. E mű választ ad egy egész etnológusnemzedék kérdéseire, amely a gyarmatrendszer összeomlása közepette formálódott, és mindmáig nem készítette el annak mérlegét.

Tény az, hogy az utóbbi húsz esztendőben egyre több etnológus fedte fel a „primitív“, vagyis a gyarmati sorba taszított társadalmak elmaradottságát és azt, amivel a nyugati civilizáció e társadalmaknak adós maradt. Mások — néha ugyanazok, csak megváltozott körülmények között — igyekeztek együttműködni a fiatal afrikai vagy ázsiai nemzetek kormányaival. Mindkét esetben hajlamosak vagyunk olyan következtetésre jutni, hogy az etnológus a belső megfigyelés régi módszertanát az elkötelezettség és cselekvés módszertanával váltotta fel. Mindkét állásfoglalásnak megvan a maga értéke és logikája; sőt, fel kell figyelünk arra is, hogy olyan eltérő szinteket képviselnek, amelyek a mai etnológiáról alkotott fogalmunkat vitathatóvá teszik. Noha egyes etnológusok egyensúlyba hozták ezt a kétféle viszonyulást, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból rendkívül káros volna összetéveszteni őket.

Mi a belső megfigyelés? B. Malinovski volt az első etnológus, aki tudatosan alkalmazta, mégpedig olyan történelmi körülmények között, amelyek eleve gúzsba kötöttek mindennemű cselekvést (Malinovski 1914-ben a hadüzenet idején osztrák alattvalóként tartózkodott Ausztráliában). Figyelembe véve az etnológus munkakörülményeit: huzamosabb ideig kell a terepen tartózkodnia, nélkülözések közepette, el van szigetelve a világtól — Malinovski elkerülhetetlennek tartja a belső megfigyeléshez való alkalmazkodást. Az etnológus — mondja nem kevés humorral Malinovski —, aki megszokott világából hirtelen idegen kultúrkörnyezetbe vetődik, bizonyos idő elteltével, miután kifáradt a szemlélődésben és fejtegetésben, pihenésre, saját kultúrájához tartozó egyén társaságára vágyik:

„Mivel elszigeteltségünk kizárja e vágyunk teljesülését, az egyedüllét érzetének leküzdésére menjünk sétálni, és amikor egy-két óra múltán visszatérünk, mi sem lesz természetesebb annál, hogy keresni fogjuk a bennszülöttek, mindennemű baráti lény társaságát (*Les Argonautes du Pacifique recidental*).

Más szavakkal: miután kívülről — tudományos érdeklődéstől hajtva — behatóltunk valamely társadalomba, másodszer is megközelíthetjük, de ezúttal belülről, vagyis valamely társadalmi csoporthoz tartozó egyén társas lény mivoltából kiindulva. Röviden tehát: úgy, mint hozzátartozó, és nem mint idegen.

Az így kialakult megfigyelési viszony önmagában, alapjaiban kétértelmű; nyilvánvalóvá teszi magának az etnológiai kutatásnak a kétértelműségét. Durva kifejezéssel élve: mindenütt azonos és mindenütt más. S ez azért van így, mert valamennyi társadalom alapvető mechanizmusai lényegében olyannyira egyszerűek és általánosak, hogy az etnológus be tud illeszkedni ezekbe a társadalmakba, barátokra tehet szert, és mikor távozik, otthagya magából valamit, talán énjének legnagyobb részét.

Olvassuk csak A. Métraux, Cl. Lévi-Strauss, R. Bastide, R. Jaulin vagy pedig P. Clastres műveit; egyforma nosztalgia árad belőlük, mégpedig olyan nosztalgia, amely iránt nem maradhatunk közömbösek. Lám, ez az etnológia egyik hozzájárulása a század humanizmusához: az emberi összetartás érzetét kézzelfoghatóvá teszi, az eddigi elvont fogalom helyett.

Ugyanakkor azonban, a sajátjától eltérő közösségbe való sikeres beilleszkedés nehéz kísérlete során az etnológusnak megadatik, hogy élvezettel izelje az akadályok elhárításainak különleges zamatát. Ezeknek az akadályoknak az eredete nem más, mint formák és jelek, értékek és érdekek, emberek és lakóhelyek, vagyis mindannak sajátos összeegyeztetése, ami egy csoport kultúrtilusát meghatározza. Az

etnológus kétszeresen is indokoltnak érzi, hogy a „jellemvonások sajátosságos összeegyeztetésével“ (A. Lervi-Gourhan) elért eredményeit visszaszármaztassa, azaz kifejezze: először is elméleti érdeklődésében, hiszen ez az etnológus szerepe napjainkban, de gyakorta azért is, mert kifejlődik benne a tanulmányozott csoporttal szembeni ragaszkodás, ami arra készteti, hogy tanúvallomást tegyen mellette, felajánlja jószolgálatait.

Ebben a vonatkozásban csöppet sem közömbös az a megállapítás, hogy számos etnológus, midőn ki akarja emelni az általa tanulmányozott környezet sajátos vonásait, úgy beszél róla, hogy „nálam...“. Tény, hogy csupán egy huzamosabb ideig tartó részvételből fakadó bensőséges viszony nyújt lehetőséget valamely kultúra legrejtettebb és leglényegesebb vonásainak feltárására és megfigyelésére. E bensőséges viszony elérése olyan előzetes feltétel, mely nélkül mindenki megmarad saját kultúrájának béklyóiban, és az etnológus nem tud célkitűzéseinek végére járni.

Persze ez a viszony, önmagában, nem pótolhatja a tanulmányozott struktúrák megfigyeltését. Csupán annyiban fontos, hogy megnyitja az utat a cselekvés számára, megkönnyíti a másikkal való közeledést, de szó sincs arról, hogy tálcán szolgálna fel mindent a maga teljességében. Ennyit nyújt csupán, ettől kezdve mindent vagy csaknem mindent el kell végezni.

Olyanszerű kijelentést, amilyent Roger Bastide tesz az *Afrikai vallások Brazíliában* című könyvének elején, mint az „Africanus sum“, nem szabad így értelmezni: elég kinyitnom a számat, és szavaimban megnyilvánul az afrikaiság (olyan előjog ez, amellyel nem annyira az afrikai ember, mint inkább az etnológus él). Ilyen kijelentésnek az értelme egyszerűen az, hogy szólhatok az afrikaiakhoz, és meghallgathatom őket, csaknem éppen úgy, ahogyan ők egymás között teszik: azonos bizalommal, egyforma tapasztalattal, kölcsönös megbecsüléssel; ugyanazokkal a nyelvi eszközökkel és taglejtéssel, egyszóval ugyanabban a kulturális vonatkozási rendszerben.

A belső megfigyelés „hatásfokát“ tovább srófolni, vagyis olyasmit követelni tőle, amire már nem képes, az a kultúrák valódi egymásbahatolását veszélyezteti. Az egyedi sajátosság, a népi jellegzetesség nem más, mint az idő és tér egy adott pontján történő kikristályosodásnál is általánosabb jellegű determinizmusok bizonyos, de nem megjelölhetően találkozása, amely ezzel egyébként még nem is merül ki. Természetesen ezt nem lehet kitalálni, nem lehet kikövetkeztetni; mindent látni kell, a „terepet“ kell megszólaltatni, hogy mindent elmondjon magáról, amit csak mondhat; a valóságnak megfelelően kell értékelni, miként bogozódnak össze a „hic“ és „nunc“ szálai.

„Az etnológus célja megismerni az őslakó nézőpontját, az élethez való viszonyulását; felfogni azt a sajátos szemléletet, amelyet a maga világáról alkotott“ — vallja Malinovski (*Les Argonautes*). A belső megfigyelés módszertani értéke tehát abban rejlik, hogy pontosan kijelöli a determinizmusok csomópontjait. Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy a kijelölt csomópont minden egyes szálát külön-külön nyomon kell követni, e csomópontot össze kell vetni másokkal. S ezt a műveletet az etnológus nem tudja elvégezni, ha megreked saját énjénél. Már Parmenidész és a szofisták óta tudjuk, hogy valamennyi foglalatosság, amely az igazságot tűzi ki céljául, eleve értelmetlen és dimenziótlan, ha alkotóelemeit nem azonos szempontból nézzük.

Ezzel ahelyett, hogy szándékunknak megfelelően e kultúrák eredetiségéről tennének vallomást, a kommunikáció lehetetlenségének kényelmes mítoszába burkolózunk, és nem vesszük észre: hogyan, minek a közvetítésével realizálja egy közösség oly sajátos módon homo sapiensre jellemző adottságait.

A fehér béke

A fentiek alapján tehát az etnológus feladata — miután felvetette a különböző kultúrák egymásbahatolásának a kérdését —, hogy túllépje azt. Vajon minden esetben megvalósítható ez a törekvés? Vajon nem adódnak olyan helyzetek, amikor az etnológusban kételyek támadnak felfogásának, kategóriáinak, módszerének helyességét illetően? Éppen ezt a kérdést taglalja Robert Jaulin könyve, a *Fehér béke* (1970).

Ez a könyv fordulópontot jelent a francia etnológiai gondolkodás történetében. Az út, amelyen R. Jaulin halad, nem egyszerű. Első könyvében, *Sara halálában* (1967) egy sarai (Csád) iniciatívus csoport belső megfigyelésének kísérletét írja le. 1964 óta, amikor a rotilon indiánokkal találkozott (Columbia és Venezuela határ-vonalán), egyre élesebben veti fel az asszimilációs, az „indiánvédelmi“ politika érdekeinek és végül az egész fehér civilizáció szellemének és rendeltetésének kérdését a többi kultúregységgel szemben.

Nem telik el hónap anélkül, hogy a világsajtó ne hívná fel a figyelmet a dél-amerikai indiánok tragédiájára. A *Le Monde* 1973. április 1-i száma például kivonatot közöl egy riportból, mely leírja, hogy a guayaki indiánokat hogyan vadásszák, fogdossák össze, adják el rabszolgáknak vagy kényszerítik rezervációkba. (Az ember-vadászok főnöke Jesús Manuel Pereira, egy volt katonai szakaszvezető, akit a paraguayi belügyminisztérium a rezerváció igazgatójának nevezett ki.)

Az amazonasi törzsek helyzetének vázolásában a szerző szinte teljesen átéli azok helyzetét. Ezeket a társadalmakat nem integrálta a fehér civilizáció úgy, mint annak idején Afrikában és Ázsiában; egész egyszerűen tudomásul sem vette őket. R. Jaulin könyve éppen e „tagadás“ mérlegét vonja meg: a fizikai megsemmisítéstől a csoportok kulturális identitásának el nem ismeréséig. Jaulin azoknak a tanulmányaiban is kimutatja ezt a magatartást, akik atyáskodó és sajnálkozó hangon veszik védelmükbe a lemészárolt indiánokat, mivel ez a védelem végeredményben e kultúráknak éppen azt a jogát vonja kétségbe, hogy a világról egységes szemléletet adjanak, olyat, mely éppannyira megfeleljen e kultúrák tagjainak, mint nekünk a saját kultúránk nyújtotta világszemlélet. A könyv azonban tovább megy ennél. Az etnológia módszertani kérdéseit bocsátja — a legtudományosabb módon — újból vitára. Mindjárt a monografikus módszer bírálatával kezdi: „A monográfia a dadogó beszédmódjához hasonlít; a társadalom leírása szaggatott, mint a részeg ember csuklásokkal széttagolt mondatfoszlányai. Sőt: a dadogásnál is rosszabb: a monográfia elrejtja a dolgokat jelentésük elől.“

Jaulinnek persze igaza van, hogy elítéli a keretes monográfiát, és nem téved abban sem, hogy ilyen monográfiák még a jövőben is napvilágot látnak majd. Szerencsére azonban már régóta írnak olyan monográfiákat is, amelyekben a leírás túl a szintézisre, a tények fejlődési irányának meghatározására, tehát a „jellemző összefüggések“ feltárására való törekvés is megnyilvánul (például Malinovskí, Nadel).

Ugyanezen a csapáson haladva Jaulin annak a vizsgálatát is célul tűzi ki, amit úgy nevez, hogy „a tényhalmaznak olyan egységes tárgykörrendszerbe való átcsoportosítása, melyet az etnológus végez el, s amely a különböző társadalmakra — azok gazdasági, rokonsági, vallási tényeire — utal“. A szemelvények elvont jellege óvatosságra int, de nem is ez a jaulini kritika lényege. Arról van szó, hogy a gazdasági etnológiának, a rokonsági és politikai jelenségek elméletének nagy felfutása nem ezeknek a szabályoktól eltérő tényhalmazoknak, hanem elsősorban a precíz és mélyenszántó monográfiai tanulmányoknak köszönhető. Persze az általános jellegű tények egyáltalán nem fölöslegesek; második megközelítésben alkalmassnak mutat-

koznak nagy vonalakban felmérni valamely feltevés helyességét, újabb monográfiai tanulmányokban vagy beható ankétokban.

Jaulin mindennemű kritikáját az a kétségbeesés hozza közös nevezőre, hogy a fehér civilizációt — szerinte — „az egyén terjeszkedési törekvése és mások tagadása” jellemzi. Ez a kijelentés magyarázatra szorul.

Természetesen nem lehet elvárni minden etnológiai vállalkozástól, hogy tárgyilagos legyen, csupán azért, mert precíz és lenyűgöző apparátusra támaszkodik. Ebből a szempontból annak a néhány oldalnak, melyet Jaulin egy bari-ház mitikus szimbolizmusának szentel, nagyobb meggyőző ereje van, mint számos komoly kézikönyvnek. A maga objektív valóságában bemutatni a Másikat, még a fehér civilizáció valamelyik képviselője részéről is lehetséges tehát; ezt Jaulin minden bizonnyal nem vonná kétségbe, a kérdés magva azonban a tudomány és a kultúra viszonyának korlátolt determinista felfogásában áll, amely a kutató magatartásában mutatkozik meg.

A kultúrák egymásba hatolása és az egyenlőtlen fejlődés

Ami Robert Jaulin magatartásának ismeretelméleti vonatkozásait illeti, induljunk ki abból, hogy az etnológus terepmunkája tulajdonképpen nem nyújt lehetőséget a kényelmes elmélkedés számára. L. Lévy-Bruhl *Jegyzetfüzeteiből*, M. Leiris vagy C. Lévi-Strauss esszéin át egészen Condaminas *Különleges és mindennapi* című művéig az etnológusok önkritikája hagyománnyá, csaknem szabállyá vált. Gyakran jobban örülnénk, ha az önbírálatban több szerénység mutatkozna. Magyarán: amit ez az önkritika újból és újból kérdéssé tesz, az többnyire az etnológus kulturális lehorgonyozottsága és a szelektív vakság kockázata. Az etnológus distanciája önmagához nagy vonalakban már megtörtént. Ha összetévesztjük az etnológus társadalmi státusát azzal a tudományos munkával, amelyet ennek keretében végez, akkor ez bizonyos fokú felelőtlenséghez, a tudományos munka jellegének teljes félreismeréséhez vezet. Jóllehet az egyik dolog nem teljesen független a másiktól, mégis más-más törvényszerűségeknek van egyik is, másik is alávetve. Az egyik a társadalmi-gazdasági determinizmusok rendszerére vonatkozik, a másik az ideológiai mozgalmakra: főleg az egzakt tudományok terén elért eredményekre, melyeknek modelljeit mind nagyobb mértékben hasznosítják a társadalomtudományok. És vonatkozik nem utolsósorban azokra a filozófiákra, amelyek sajátos nyelvezetükkel együtt bizonyos történelmi és tudományos mozgalmak vetületei. Ezek a mozgalmak nemcsak az emberek érdekszféráit, hanem világnézetüket, értékrendszerüket is mozgásba hozzák. A tudomány e viszonylagos önállóságának feladása — figyelembe véve azokat a közvetlen történelmi körülményeket, amelyek keretében létrejött — azt jelentené, hogy nem tudjuk felfogni: a tudomány lényeges összetevő elemei közé tartozik-e az önkritika képessége is, melynek során az etnológia önmaga tagadásával építi ki saját alapjait. Ha a bari-indiánok gondolkodásában megjelenik a Másik megismerésének lehetősége, a mások előtt való kitárulkozás — mint Jaulin állítja —, ehhez képest mi újat jelent az, hogy a nyugati filozófia két évezred óta az önmeghaladás gondolatát ápolja?

Jean Monod hiába hadakozik a hegeli és marxista dialektika ellen. Bírálatában voltaképpen összetéveszti Kant transzcendentális szubjektivizmusát Hegel totalizáló dinamikájával. Anélkül persze, hogy szemet hunynánk a dialektika fogyatékoságai felett, maradéktalanul el kell ismernünk érdemeit: kettős elméleti sötétségből ragadta ki az egyetemes történelmet, figyelmeztetett az emberen inneni

események vakjátékára, és felhagyott a kifürkészhetetlen isteni gondviselésre való hivatkozással. Hegel érthetővé teszi, ésszerűséggel ruhazza fel a történelmet, még akkor is, ha értelmezése többé-kevésbé megtévesztő metafizikus keretben történik, kerülő úton jut el az elvont értelemig. Ami Marxot illeti, ő ismét bevonja a történelemben az élő öntudatot, a társadalmi csoportok akarátát és érdekeit s ezekben a valóságos cselekvést a maga fehér foltjaival, áttekinthetetlenlenségével, hiányaival és „barkácsoló” jellegével. Mindezek az emberi fejlődés általános elméletének szükségzerű alapjai, s termékenyebb kutatási távlatokat biztosítanak, mint azok, amelyeket Monod ajánl. Monod ahhoz, hogy a spanyol—portugál tanulmányútjának jelentését megszővegezze, furcsa és elnagyolt újhegelianus stílusban hivatkozik „az önmagunkkal szembeni negatív viszonyra, amely minden kalandot már a kezdet kezdetén igazol”.

Ha a nyugati gondolkodás visszautasítaná a dialektikát, ez azt jelentené, hogy lemond legkiválóbb önkritikai módszeréről, elmetszi saját történelmi gyökereit, és ezáltal megmerevedésre ítéli önmagát. Mivel a dialektikus módszer fejlődése teljesen összefügg a nagy társadalmi átalakulásokkal (a történelmi helyzet és a filozófusok gondolkozása közti összefüggés persze nem merev), akkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a hatást, amit a francia forradalom Hegel gondolkodására vagy a munkásmozgalom az ifjú Marx eszmei fejlődésére gyakorolt. A kultúrák, osztályok, társadalmi rendszerek szembeállítás a társadalomtudományokban napjainkban is elmentmondásos folyamat. Ez a szembeállítás — amely természetesen nem ragadható ki sem az ismeretelméleti, filozófiai, sem a politikai összefüggésekből — lehetőséget nyújt arra, hogy a szociológusok, történészek, etnológusok tökéletesítsék fogalmi eszközeiket.

A nyugati civilizáció nem alkot egységes tömböt, és tudósai, akik nem mások, mint a civilizáció tagjai, maguk is egy civilizáció fejlődésének sodrában élnek, noha rendelkeznek bizonyos autonómiával. Ennek a civilizációnak az irányítása a többi kultúra tagadásán alapul, de nem holmi elkerülhetetlen ördögi sugallat eredménye. Nem szabad összetévesztenünk az okot az okozattal, egy kialakult helyzet ideológiai racionalizálását azzal a gazdasági szerkezettel, mely a kizsákmányolást előidézte. Nem elhanyagolható tény, hogy a nyugati civilizáció négy évszázad óta folytatja világhódító útját, elsepervén a neki behódoló társadalmakat. De ugyanaz elmondható, *mutatis mutandis* az inka, kínai vagy arab civilizációkról is. Ebben az esetben már nem valami civilizáció lényegéről, hanem a politikai hódítás és a kulturális egységesítés mechanizmusairól van szó.

Attól kezdve, hogy a történelmi jelenségek előtérbe kerülnek, már nem elegendő azt leszögezni, hogy a kultúrák egymásbahatolnak, és a továbbiakban a kultúrák dialógusát s a kölcsönös tiszteletbentartás követelményeit hangsúlyozni. Fel kell becslülni, milyen mértékű ez az egymásbahatolás, és meg kell állapítani, melyek egy emberi közösség fejlődésének feltételei, s mivel magyarázható, hogy míg a középső kőkorszakig e fejlődés pszichofiziológiai üteme nagyjából egységes, ettől kezdődően egyes ágak gyorsabban fejlődnek, mint a többiek.

Nos, mindezt nem lehet holmi önkényes választásból fakadó véletlen művének tekinteni, amely — mondjuk — az ausztráliaiakat rokonsági törzsi társadalomhoz, bennünket pedig a technikához vezetett el. Valójában egyetlen társadalom sem állt a választás kettős alternatívája előtt, hanem mindegyik a benne rejlő lehetőségeket fejlesztette ki. A fehér civilizáció például Eurázsianak azon a részén fejlődött ki, ahol az ökológiai tényezők lehetővé tették bizonyos növény- és állatfajták megjelenését, meghonosítását, illetve megszelídítését.

Ez a „lovagias“ történelemszemlélet nem kielégítő. A technikai civilizáció gyorsasági versenye nem vonhatja el a figyelmet a távol-keleti, amerikai, afrikai civilizációk történelmi „megrekedéséről“. A történelmet a maga teljes drámai dimenziójában kell bemutatni, miáltal szembetűnnek az eddig gazdátlanul lappangó nagy determinizmusok.

Ha a kultúrák egymásbahatolásának folyamata ma is létezik, akkor ez a folyamat elidegenedéssel jár együtt. Az igazi megoldás, amelyet az etnológiának tudományosan kell megalapoznia, nem csupán a kultúrák dialógusa, hanem azoknak az egyenlőtlen feltételeknek a folyamatos felszámolása, amelyek eddig eltorzították ezt a dialógust. Az etnológusnak belső megfigyelésen alapuló tanúvallomása a különböző kultúrák sajátosságairól nem állapodhat meg az egymásbahatolás regisztrálásának szintjén, meg kell haladnia a pusztá ténymegállapítást, el kell jutnia a társadalmak egyenlőtlen fejlődésének általános elméletéhez. A nyugati civilizációt, ha nem akarunk elméleti hibát elkövetni vagy politikai veszélybe sodródni, nem szabad összetévesztenünk az uralkodó osztályok ideológiájával, vagy azoknak a hódítási korszakoknak az ideológiájával, amelyek ezeket az osztályokat létrehozták. Nem szabad egyértelműen negatív előjelet tulajdonítanunk azoknak a technikai és tudományos találmányoknak sem, amelyeket ez a civilizáció a világ többi részének leigázásához használt fel. De ki tudja, hátha mégis. A lejtő ugyanis — az írás, a gondolat, a tudomány lejtője — csúszós, nagyon is csúszós.

Az elmondottakkal szemben legalább két ellenérvet lehet felhozni. Először is: Bastide műveiből az derül ki, hogy azoknak a kultúráknak, amelyekkel a történelem a legmostohábban bánt, még mindig van lehetőségük arra, hogy magukra találjanak. Ez az *Afrikai vallások Brazíliában* című könyvének legfőbb tanulsága. Azok a kultúrák, amelyekről azt hinnénk, hogy pusztulásra vannak ítélve, a legnehezebb körülmények között is tovább élnek, terjednek, sőt váratlan módon csodálatjók is magukat. Természetesen ezt a jelenséget a népesedési mutatók alakulása is támogatja, valamint a csoportok sajátos gazdasági integrálódása. Nemcsak a csoportok nagy létszáma tűnik itt jelentősnek, hanem az is, hogy e csoportok nélkülözhetetlenek voltak annak a gazdasági rendszernek, amelybe beilleszkedtek. Egészen más az amazonasi indiánok helyzete. Ezek szétszórva, alig néhány száz főt számláló kis csoportokban élnek, a fehér társadalomtól eltérő szerkezetű gazdasági közösséget alkotnak, s így bizonyos fokig „akadályozzák“ annak fejlődését. (Gondoljunk csak arra, hogy milyen problémákhoz vezetett az Amazonas vidékét keresztülszelő út megnyitása és az ezzel járó területrendezés.) E közösségek ezért egészen más perspektívák előtt állnak. Nem aközött kell választaniuk, hogy kulturálisan beilleszkednek-e, vagy hagyják magukat lemészárolni. Az ő alternatívájuk az, hogy egyszerűen „elfogynak-e“ vagy valamilyen módon fennmaradnak. Valljuk be, hogy ez utóbbi eset sem tűnik egyértelműen biztatónak. Mégis, a kulturális újjáéledés (ha egyáltalán van ilyesmi) fennmaradás nélkül elképzelhetetlen. Jaulinnek és követőinek művei ebből a szempontból pozitív szerepet játszanak. Pozitív szerepük csak nőne, hogyha a civilizációk egymásba hatolásának és elidegenedésének árnyaltabb elméletével alapoznánk meg.

A másik ellenérvet saját társadalmunkban kell keresnünk. Ha igaz az, hogy a fehér civilizáció nem azonos az uralkodó osztályokkal, akkor számítanunk kell arra, hogy e civilizáció meddő és mindent elsöprő homogeneitása mögül, az ipari társadalom személytelen álarca mögül előtűnjön az élő csoportok sokfélesége és sajátossága. Ez a folyamat természetesen már megkezdődött, erre utal a különböző tájegységek kulturális-identifikációs mozgalma, ami nem elhanyagolható tényező. Ha szűkebb értelemben fogjuk fel az etnológiát, azt tapasztaljuk, hogy a mai etno-

lógia feladata a kulturális megújulás jeleinek feltárása nemcsak vidéki mikro-összefüggésekben, hanem a szigetszerű városi kerületekben is. Az etnológia feladata továbbá, hogy a technokrata adminisztráció mesterséges jelenségei mögött felfedje az élő és többé-kevésbé együvé tartozó társadalmi egységeket, amelyekben az emberek — jól-rosszul — életük összegabalyított szálaít szövök. Mindezek a társadalmi szervezési formák a nagy városi egységekben is a kulturális hagyományokra vagy újításokra, az anyagi érdekekre vagy értékekre, vagy minderre együttesen hivatkozva a szemünk előtt újodnak meg.

Ebből szükségszerűen következik az a módszertani távolság, amely nélkül a társadalmi tények nem válhatnak a tudomány tárgyává. Magától értetődik, hogy ez a distancia, amely a mi társadalmunkhoz kötődik, a miénk és miránk hat — önkéntes, mesterkélts és ideiglenes jellegű. Miért ne feltételeznénk, hogy a többi társadalom esetében is hasonló a helyzet, még ha ennek az elhatárolódásnak vannak is akadályai? A belső megfigyelés e két magatartás metszetén helyezkedik el: lehetővé teszi egyiket is, másikat is: a távolságot, amely nélkül nincs megfigyelés, összehasonlítás és sokkhatás, valamint a rokonszenvet, amely nélkül elvész a kutató munkájának minden zamata, a tanulmányozott csoport ethosza iránti érzéke.

„A tárgyilagosság és tudomány iránti hűségünk megától bennünket abban — írja Monod —, hogy a tanulmányozott társadalmak egyedeivel ne mint a megismerés tárgyával kerüljünk kapcsolatba: a megismerés alanyának és tárgyának az »egymásba hatolása«, tehát a tudományos hűségre korlátozódik, mely annak az elhatárolásnak a következménye, hogy »objektíven«, vagyis »mint holmi dolgokat« tanulmányozzuk ezeket a társadalmakat.“ Az idézett állítással egyetérteni azt jelentené, hogy összezavarunk két dolgot. Az etnológus politikai és erkölcsi látásmódját, mely bizonyos fokig közeledhet a tanulmányozott csoportéhoz — a tudományos látásmóddal, amely nem ismer el kivételeket és félmegoldásokat. Abból kiindulva, hogy a gyarmati helyzet ingoványában megfeneklett etnológia eldologiasította a primitív népeket, nem szabad azt a következtetést levonni, hogy mindennemű distancia eldologiasodáshoz vezet. Ebből nincs más kiút, mint az etnológiát a különböző kultúrák etnológusainak vitaterületévé tenni, mivel ebben a dialógusban ki-kí a maga kultúrájának a követe. Az etnológia az egyetlen tudomány, mely arra a kérdésre, hogy hogyan alakítsa és bontakoztassa ki önmagát egy bizonyos embercsoport — érdemleges választ tud adni, s ezzel azt a reményt sugallja, hogy gátat lehet vetni az etnocidium kísérleteinek.

Georges Ravis-Giordani

Jakabovits Márta: Tömeg

